

Furö

Natur

Näst efter Blå Jungfrun är Furö den mest isolerade ön i hela Kalmar sund. Det är minst fem kilometer till närmsta land (Fittjö rakt i nordväst) och ca en mil in till Oskarshamn rakt i väst. Några moränrevlar utgör öns enda skärgård.

Till skillnad från Jungfrun är Furö en synnerligen låg och flack ö, med profil lika mjuk som en nygräddad ugnspannkaka. Den mäktiga Blå Jungfrun seglar med lätt lyfta för- och akterstävar i det städiga tomrummet strax ovanför horisontlinjen och är synlig varthelst man ställer kosan i hela norra Kalmarsund. Furö däremot avtecknar sig som slagskuggan av något okänt föremål långt, långt borta och fördelar sig redan på ringa avstånd i flera småöar, alla lika spretiga som hastigt nedkastade streck med en grov blyertspenna, flytande strax ovanför vattenlinjen i den ständiga hägringen. Kontrasterna två närliggande öar emellan kan knappast bli större.

På Furö möts den urgamla urbergsskärgården (1200 miljoner år) och den unga moränskärgården (5-600 miljoner år). Furö liksom Runnö och Vällö är uppbyggd av kambrisk sandsten. Sandstensplåtarna, mönstrade av utpräglade lineära spricksystem och ställvis täckta av morän med hög halt av sandsten, gör dessa öar geologiskt unika i svenskt perspektiv. Sandstenen på Furö är ställvis mycket kvartsrik.

Stora delar av Furö är alltså täckta av morän, som avsatts genom landhöjningen och vågornas transport. Längs stränderna tornar vallar av klapper upp sig till riktiga landborgar. Ur vissa synvinklar är moränavlagringarna den enda synliga marktäckaren. Särskilt markant är detta på öns nordöstra udde, vid lotsutkiken. Där ett jordtäckte kunnat samlas, har gräshed bildats. Vegetationen präglas av tätvuxna enesnår, lågvuxen tallskog men kanske framför allt av rönn och oxel som i de multna höstfärgerna lyser vida med röda bärklasar. Märkligt är att på denna så för väder och vind utsatta, ja pinade ö, växer träden rakt upp. Kanske inte till de största och ståtligaste exemplaren av sin art, men okuvligt rakryggade och högresta. Snedvuxna tallar som kryper utmed klappern eller förbuskade och förtvinade rönnar nästan lyser med sin frånvaro.

Furös strandlinje är minst sagt uppbruten i djupa vikar och långt utskjutande uddar. Landhöjningen har snört av Furö glo från öppet vatten. En grävd kanal förbinder den idag med strömmande vatten. Bottnarna runt om ön är mestadels sandbaserade och grunda.

De extrema väderförhållanden som råder på Furö, har skapat märkliga biologiska och zoologiska biotoper, vilka till del är en blandning av fjällvärld och Öland.

Historia

Namnet

Namnet Furö är lika lättförståligt som det låter. Trots att det i våra öron låter som en obestämd pluralform, är det ursprungligen fråga om en bestämd singularform, vilket låter oss ana att det en gång, fanns det en mycket iögonfallande och speciell fura på ön som kanske användes som sjömärke.

Förhistorisk tid

Furö är en synnerligen låg ö; merparten ligger lägre än fem meter över havet. Öns högsta punkt ligger knappt sju meter över havsytan. Detta betyder att ön ganska sent, först under bronsålder, likt en Afrodite sköljdes fram ur vågornas skum. Först mot järnålderns slut, med knappt två meter högre vattenstånd, var Furö ett stycke land tillräckligt stort att vistas på någon längre tid. Att människor trotsade såväl den långa sjöfärden hit ut och den knappa vistelseytan, visas av de förhistoriska gravarna på ön. Totalt finns enligt fornminnesregistret tre rösen och en stensättning, dessutom tre osäkra stensättningar och ett lika osäkert röse. Gravarna har imponerande mått; det största röset mäter 15 meter i diameter och är 1,5 meter högt och den största stensättningen sju meter i diameter. Den sistnämnda ligger just i strandvallen långt ut på Rönnudden, väl kamouflerad av all klappersten runt om. Man ser den först när man står på den. Stenpackningen höjer sig knappt över marknivå, tvärsom tycks den delvis nedgrävd under markytan. Desto tydligare avtecknar sig de två rösena innanför Furö glo mot horisonten. De ligger på den högsta punkten i omgivningen och reser sig högt över de omgivande enesnåren. Tillsammans utgör de två gravpucklarna också ett alldeles unikt och långväga synligt sjömärke. Gravrösen dateras vanligtvis till bronsåldern, men har i dessa trakter förekommit som relativt vanligt gravform även under järnålderns slut/vikingatid, ja tom in under tidig medeltid. Detsamma gäller stensättningarna. Vi kan med tanke på öns ringa höjd utgå från att gravarna här på Furö inte är anlagda under bronsålder, inte ens tidigt järnålder.

När gravarna än är anlagda -ingen är arkeologiskt undersökt- visar de på en långvarig vistelse på ön. Det tar sin runda stund att bygga gravrösen med så rejält tilltagen diameter som de på Furö; det minsta är nio meter tvärs över och 1,5 meter högt. De visar också på en social samhällsordning; någon var värd -eller krävde- en så stor arbetsinsats av många, även efter sin död, för att bli ihågkommen, för att kanske markera en gräns eller ett revir.

Hamnfiske och tomtningar

Det är inte svårt att lista ut vad gravbyggarna gjorde på Furö. För vad kan man göra mer än njuta av utsikten och kanske skåda fågel - om inte fiska. Och det är som säsongsfiskeläge Furö gått till historien. Rösena innanför Furö glo ligger i utkanten av en grupp tomtningar. Strax söder därom finns ytterligare en samling och på Örskär en tredje. Tomtningar är husgrunder till enkla byggnader, nyttjade vid säsongsfiske i skärgården. De är vanligtvis ganska små och har inneslutit ett enkelt rum, men de kan också ha uppförts flerrummiga; innanför Furö glo ligger en femrummig och en tretrummig tomtning. Troligen är de grunder efter såväl bostadshus som uthus av olika slag. I några av tomtningarna på Furö har man funnit stolphål, som troligen visar att kroppåsen i ett sadeltak burits av med en i

rummet nedgrävd stötta, likt en mesulastolpe i en ålderdomlig ladugård. Totalt har 24 tomtningar på träffats på Furö. Invid tomtningarna på Örskär avtecknar sig också åtta båtlänningar i den forna strandvallen, idag högt upp i den svaga västslutningen ner mot det forna sundet, sedermera den grävda kanalen, som skilde ön från Furölandet. Intill tomtningarna vid Västra Hamnen finns en 15 meter lång strandskoning. Vi vet från undersökningar på olika håll i landet att tomtningar varit i bruk från slutet av järnåldern och under hela medeltiden, ja, stundtals ända in i modern tid. Lokalbefolkningen kallade under tidigt 1900-tal tomtningarna på Furö för ”grottor” och man hade deras forna användning helt klar för sig. Traditionen har alltså varit levande genom seklerna

Alla tomtningar på Furö ligger i skyddade lägen invid nu uppgrundade strandlinjer. De ligger något olika högt över dagens strandlinje. Arkeologiska undersökningar företogs i några av dem under 1980-talet. Två av de fem tomtningarna vid Furö glo undersöktes 1988. I båda påträffades rester av härdar (sålunda bostadshus) och sotiga kulturlager. Fynden bestod av kritpipor, benrester, spikar och krokare av järn och resterna av en läderpung med nio silvermynt. I den ena visade sig finnas två överlagrade kulturlager. C 14 prover ger tidsintervallet 580-1150 i det ena lagret och 1160-1280 i det andra. Närheten till gravrösena och stensättningen bekräftar denna tidiga datering. En fosfatkartering gjordes också mellan tomtningarna, vilken gav förhöjda värden. Troligen var det här man rensade fisken. På Örskär grävdes en tvårummig tomtning ut somrarna 1986-87. Kulturlagret var sotigt och fullt av skörbränd sten och flera olika föremål spikar, fiskekrokare (?), nätsänken och ben, såväl brända som obrända. C 14 prover från olika delar av konstruktionen gav olika dateringar; de äldsta 990-1280 och 1280-1420. De övriga hamnade i intervallet 1400-tal – 1900-tal. Grävningens resultat antyder att tomtningarna ibland varit i bruk under lång tid eller kanske återbrukats efter långa uppehåll. Några har uppenbarligen delvis ”byggt om”. Furö har sålunda varit ett säsongsfiskeläge från sen järnålder och under hela medeltiden.

De överlevande namnen Östra och Västra Hamnen talar sitt tydliga språk beträffande funktion. Med ett högre vattenstånd var de förenade via en smal vattenränna. Västra Hamnen är i sin yttre del ännu djup och användbar. Östra hamnen är relativt sett grund och nyttjas inte längre. Furö glo, en gång den mest skyddade hamnen, är nu genom landhöjningen avsnörd från saltsjön med sedan länge förbunden med Västra hamnen via en grävd kanal.

Hamnfiske

Från 1540-talet finns handlingar som visar att Furö var ett av ett tiotal sk hamnfisken längs Smålandskusten och ett av de viktigaste. Stora delar av Smålandskusten med tillhörande skärgård var under sen medeltid och Vasatid kronogods. Skärgården var glest befolkad och de obebodda delarna sågs som en enda stor kronoallmanning. Utskärsfisket hävdades som regale, dvs en rättighet förbehållen kungen eller kronan och var -sedan salt blivit ett billigt konserveringsmedel- mycket inriktat på strömming. Kronans vatten ”hyrdes” ut till hugade borgare eller bönder och kungens fogde uppbar hyran, dvs skatten, för rättigheten att begagna sig av fiskevatten och hamn. Skatten erlades i fisk; sill och torsk. De utöar där ”arrendatorerna” samlades till fiske, kom att kallas hamn och fisket som bedrevs därifrån för hamnfiske. Detta var nu inget Gustav Vasa fann upp, han bara förfinade kronans möjligheter att dra ekonomisk nytta av ett

gammalt system. Hamnfiske har bedrivits sedan i alla fall den senare delen av medeltiden. Det har varit noga reglerat via hamnordningar eller -skrän, vilka haft dubbla syften; dels att reglera skatt, dels att utgöra ordningsstadga. Den äldsta bevarade hamnordningen skrevs för Huvudskär i Stockholms skärgård 1450 och var en ren ordningsstadga för dem som bedrev fiske här. Hamnstadgorna har under seklernas lopp reviderats, vilket visar den stora betydelsen hamnfisket haft långt in under 1700-talet. Fiskestadgan från 1852 upphävde hamnordningen. Mycket tyder på att hamnfiskelägena har utnyttjats hela den långa sommarsäsongen, troligtvis i perioder följande fisktillgången och övriga arbetsuppgifter, av såväl traktens fiskarbönder som fjärrfiskare från fastlandets städer, gods, institutioner och gårdar.

Sillfisket som bedrevs från Furö var blomstrande och levde till in på 1600-talet då fogden rapporterar att inga främmande fiskare längre infinner sig, utan endast folk från närmaste trakten. I 1601 års jordebok skattar Furö en liter smör, anges som hamnfiske men öde. I strid mot detta uppger en beskrivare (Rhezelius) 1634 att ett fiskeläge finns på Furö. Kanske menar han med detta bara att det finns ett antal byggnader ämnade för fiskafänge, inte också de fiskande människorna. År 1557 uppges 37 båtar ligga vid Furö och två år senare 28 båtlag. 1541 kostade fisket på Furö bönderna en tunna torsk. Eftersom traditionen om tomtningar levte kvar så riktigt hos lokalbefolkningen, har säsongsfisket på Furö säkerligen fortsatt genom seklerna men inte som reglerat hamnfiske utan sedvanligt utskärsfiske för traktens bönder.

Bosättning?

Man har svårt att föreställa sig (långvariga) åretruntbosättningar på ön. Försörjningsmöjligheterna var begränsade; människan lever icke allenast av fisk och klimatet är synnerligen hårt. Det finns dock uppgifter som pekar åt motsatt håll; 1507 tilltvungade sig danska soldater två hästar från en bonde (?) på Furö. Man kan undra vad hästar hade för funktion här ute? Var de kungshästar eller motsvarande för någon storgård på fastlandet? I Älvsborgs lösen 1571 förtecknas en ”per på furö” och vid andra lösen 1613 en ”Sonne på Furö”. Ön har inte varit ett eget hemman eller jordregisterenhet, därtill saknades underlag. Men kanske har till och från en fisketorp huserat här ute. Som det mesta jordagods i trakten fördes Furö 1538 över till Gustav Vasas arv och eget. Här fanns inkomstmöjligheter för den ekonomiskt sinnade kungen. Räntan samma år var ett pund smör, några år senare betalade bönderna en tunna torsk för fisket runt ön. Vid samma tid uppges Furö föda fyra hästar, något som idag känns helt orimligt, hur små och anspråkslösa dessa hästar än var. Vid seklets mitt fördes dock ön till Strömserum och redovisas därefter inte i den årliga räntan. Det stora intresset för en så avlagset liggande och synnerligen karg ö som Furö hette förstås fortfarande fiske.

Under 1800-talets början lär två fiskarestugor ha uppförts på ön, den ena på norra stranden av Furö glo. De båda fiskarena skulle bo och verka på Furö. Förslagsvis hade de en ko och några får och kanske en hushållsgris med sig. Räckte betet till fyra hästar på 1500-talet, lär några kor och får ha klarat sig under 1800-talet. Hur länge de båda fiskarena stod ut är okänt. I fiskestatistiken från 1880 redovisas tre (!) fiskare med tillsammans 100 skötar. Samtidigt fanns en ålfiskare med sex hommor. När en driftig fiskare 1914 beslutade sig för att med kor och barn flytta ut till Furö under sommarhalvåret för att fiska, tycks ön inte varit bebodd.

Viktigaste fångsten utgjordes av ål som gick på export till Tyskland. Med kriget upphörde denna för hela skärgården lukrativa handel.

Lotsplatsen Furö

Kalmarsund var -och är- svårnavigerat. De långa Finnreven strax öster om Furö var en mardröm för sjöfarande. Under 1800-talets sista decennier uppfördes fyror och inrättades lotsutkikar för att underlätta för sjötrafiken. Vid 1870-talets början begärde stadsfullmäktige i Oskarshamn att en ledfyra skulle uppföras på Furön. Staten hade tidigare utlovat en lotsuppassningsstation på ön. Så inköpte staten den västra delen av ön och uppförde där 1874 en kombinerad lots- och fyrplats med bostadsavdelning. I tomtgränsen lades en bred stenmur upp. De på Furö stationerade lotsarna var bosatta på Enemar på fastlandet, där ett lotshemman låg sedan 1830. De tog sig alltså ut till Furö för tjänstgöring i långa pass. Lotsbryggan byggdes i Västra Hamnen. Den nuvarande bryggan kom till 1941, men kanalen in till det uppgrundade gloet grävdes redan 1884.

År 1911 automatiserades fyren med en AGA-lampa med klippapparat och solventil, varefter fyrplatsens bemanning drogs in. Fyren på Furö släcktes när en högre helautomatisk betongfyr 1921 tändes på Finnrevet.

Beklagligt nog brann den kombinerade lots- och fyrstationen ner 1932. Men redan efter ett år stod en ny och större lotsutkik på plats. En tradition vill göra gällande att hus från Kattrumpan i Kalmar flyttades ut till Furö och uppfördes på den gamla fyrens plats för att tjänstgöra som lotsstation. Lotsbevakningen från Furö drogs in 1965 och lotshemmanet 1973, när Enemarsområdet omdanades till småbåtshamn och delvis fylldes igen.

Stenbrytning

Under 1900-talets första skälvande år uppfördes ett stort hus på södra stranden av Västra Hamnen. Huset kallas allmänt för Stenhuggarvillan eftersom den ligger strax intill det stora stenbrottet på Södra Ö. Traditionen hävdar dock att huset uppfördes som jaktstuga av folk från fastlandet.

Den kvartsrika sandstenen på Södra Ö lockade IFÖ verken i Bromölla till brytning under 1930-40 talen. Omfattningen var ganska blygsam; några 100 ton/år före andra världskriget och därefter än mindre, en skuta om 2-300 ton vartannat år. Brytningen upphörde helt under 1950-talet. Kvartsbrytningen var ett extraknäck för fiskaren, som arrenderade vattnen runt ön. Han bröt själv stenen och lastade upp den i små trallar på räls, som med handkraft sköts ner till stranden, där innehållet tippades ner i lastrummet på en skuta. Den kvartsrika sandstenen användes till ett elfast tegel sk silikattegel.

Bebyggelse

Den bebyggelse som idag finns på Furö, kan med fog sägas representera alla de olika faserna i öns historia. På Furö glos nordvästra strand ligger en rejält gammal stuga, som med största sannolikhet uppfördes/beboddes av en av de under 1800-talet utflyttade fiskarena. Huset är uppfört av timmer på enkel bredd, har en flack takvinkel och är klätt med rödstruken panel. En sjöbod strax ovanför gloets vattenlinje berättar om basnäringen fiske, men också om den ständigt pågående

landhöjningen. Idag tar man sig igenom kanalen med en liten eka. Ett annat minne av tidigare generationer är den matta eller låga buskskog av pimpinellarosor som tappert strävar vidare utanför husknuten.

På Södra Ö ligger den sk stenhuggarvillan från 1910. Med största sannolikhet har traditionen rätt, när den hävdar, att huset är uppfört som jaktvilla. Det storvulna yttre dominerat av ett kraftigt överkragat tak med valmade gavelspetsar, genomtänkt fasad och jättelika fönsterpartier är mer tillkomna för nöjes skull än för att hysa stenarbetare under kalla, blåsiga vintermånader. Frågan är om det överhuvudtaget funnits stenarbetare på ön! Till huset hör några uthus. Allt är rödstruket och alla snickerier vitmålade.

Det ursprungliga fyr- och lotshuset planerades med en fyrlykta på ena gaveln, men redan under uppförandet ändrades detta till en sk siderallampa i lanternin på husets tak. Ritningen till det första huset, signerad L Fr Lindberg, visar ett litet hus under sadeltak, inrymmande på sin höjd två rumsenheter. En skorsten är placerad mitt på nocken. Väggarna är klädda med träpanel och på taket tjärpapp. Den gamla lanterninen ersattes 1896 med en ny. Den lotsstation som ersatte den 1932 nerbrunna lotsuppassningen, liknade i mångt och mycket sin föregångare, med var större och högre. Sedan uppförande har det förändrats något, men huvuddragen finns kvar. Liksom de tillhörande uthusen är det rödstruket och klätt med locklistpanel och har vita snickerier, vilar på murad stengrund och har ett sadeltak täckt med?...

Många av de forna större uthusen har idag byggts till och om för att kunna användas som sommarbostäder. Ett antal nybyggda sommarbostäder finns också. Alla är genomgående små och låga och mestadels rödmålade. Trädgård är på Furö ett okänt begrepp.

Dagsläget

Hela Furö ägs idag av staten och förvaltas av en intresseförening. Det är medlemmar i intresseföreningen som sommarbor på ön, åretruntboende saknas av förklarliga skäl. Det krävs något utöver det vanliga skärgårdsintresset för att sommarbo på Furö med tanke på den begränsade rörligheten och avståndet till fastlandet, den tid planering och transporter tar. Läggs därtill avsaknaden av rinnande vatten och el. Telefonledningar klarar alla sig utan idag.

Furö är en fristad för fåglar och naturälskare. Största delen av ön är under sommarens häckningstid fågelskyddsområde. Endast runt husen på öns västra sida får man då röra sig fritt. Året runt är ön naturreservat, vars ambition är att skydda och vårda denna märkliga ö med stor betydelse för fågelfaunan och friluftslivet under förutsättning att det sistnämnda inte stör det förstnämnda. Vidare att bevara de kulturhistoriska värdena eftersom man här ges ”en möjlighet att studera ett vikingatida/medeltida säsongsfiskeläge”.

Skydd och förordningar

Upptaget som område i KMV-program för Oskarshamns kommun, 1993
Riksintresseområde för KMV
Naturresevat 1995
Stora delar av ön fågelskyddsområde
Klass I Natur i östra Småland
Klass I Odlingslandskapet i Kalmar län

Litteratur

Kalmar läns museums arkiv
Länsstyrelsen arkiv
Ett småländskt fiskelag och dess organisation. Ivar Modéer, Stranda 1931
Odlingslandskapet i Kalmar län. Bevarandeprogram. Oskarshamns kommun.
Länsstyrelsen 1995.
Odlare och kustbor. Oskarshamn – det egna samhället. Oskarshamns skolstyrelse
1979
Den lilla socknen i det stora Sverige, Gunnar Källenius 1999
Natur i östra Småland. Länsstyrelsen 1997
Småländska skärgårdsnamn. Ivar Modéer 1933
Det medeltida Småland. Hanbörd och Stranda. Olle Ferm och Jan Brunius 1990
Sveriges fyrplatser; Dan Thunman 2000